

SJÄLVETS OLIDLIGA LÄTTHET

Mathias Blob

I denna artikel kommer självet att diskuteras utifrån ett något annorlunda perspektiv. Genom att fokusera på den enskildes ekologiska sammanhang och positionering förs diskussionen kring självet ur ett interaktionistiskt perspektiv. I artikeln argumenterar jag för att självet bör förstås som ett tillstånd, där den enskildes existens, varat, kommuniceras med omgivningen. Argumentationen baseras på ett socialpsykologiskt perspektiv betraktat utifrån existencialistiska ställningstaganden. Detta perspektiv medför att en sociopsykologisk intervention eller prevention, måste utgå från den enskildes självbild. En självbild som skapas, omskapas och upprätthålls i en ekologisk miljö. Självbilden är inte bara en individuell konstruktion, eller ontologisk realitet, självet är en existentiell kommunikation i syfte att bli sedd och att se.

Introduktion

Titeln på denna artikel, *självets olidliga lätthet*, alluderar märkbart till Milan Kunderas berömda roman, *varats olidliga lätthet*. Det är inte utan att jag medvetet valt att inbjuda till dessa associationer vid läsning av de följande resonemangen. Med detta vill jag accentuera den tjeckiske författarens otvivelaktiga lyhördhet inför det smärtsamma och närvarande, men ack så ljuvliga och ogripbara, i att vara. Inte bara det rena varat utan främst det mänskliga varat, att bli en individ, finna sig själv och placera sitt själv.

Likt det svårfångade varat, i Kunderas form, vill jag även hävda att självet, som entitet, är besvärligt att greppa. Inte desto mindre är självet i de flesta språk ett vanlig förekommande begrepp¹. Vi refererar allt som oftast till ett själv men kan mer sällan artikulera vari detta själv består. Existerar det en *självständig* essens och agens i denna entitet kallad självet?

Oavsett om vi väljer att avvisa självet som entitet eller ej så existerar det ett språkbruk som refererar till denna term. Det existerar vidare en föreställning kring självets essens, där en tillsynes frekvent förekommande uppfattning, i någon mån, utgår från att självet är det som utgör min persons essens.²

1 Strawson 1999 s1f.

2 Ibid s3.

Oavsett denna semantiska virveltrumma, ter det sig inte meningslöst att samtala kring självet, även om självet refererar till något annat såsom ett jag, individuella preferenser, etc.³ Jag väljer i detta sammanhang att följa det semantiska paradigmet, att meningen utgörs av bruket av en sats.⁴

När det således är konstaterat att det förekommer ett samtal kring ett själv är det ytterst väsentligt att vi försöker fokusera vad detta samtal kretsar kring. Vad är det exempelvis som åsyftas i aforismen – känn dig själv? Likaledes finns det en patologiserande syn på en individ utan självkänedom, vad innebär detta? Vidare kan vi finna tendenser inom den framväxande skolbildningen *Positive Psychology* där *själv*bärande krafter ligger till grund för en positiv personlighets utveckling. Hur skall vi då förhålla oss till detta själv?⁵

Den olidliga lätthet som omgärdar själkets *själv*klara realitet likväl som dess lockande ogripbarhet, samtidigt som vi uppmärksammar ett ökat behov inom psykologisk teori- och metodutveckling av att referera till självet, gör att jag finner det nödvändigt att bemöta fråga närmare. Det vore beklämmande att som forskare inte reflektera över ett fenomen vars förekomst inom det egna fältet är både utbrett och mångfacetterat. Så även om fascinationen och sökandet kring självet i alla tider framstått som ett betydande forskningsområde, ter det sig inte mindre intressant idag, då dess förekomst är minst sagt lika utbrett.⁶

Det kommunikativa självet

And now, a day or so later, the two adventurers came to the summit of a low hill. Whence, looking below them, they beheld their own village. At the sight of it Sancho knelt down in thankfulness and delight crying: »O country long-desired, open thine arms once more to these thy wandering children! See thy son Sancho Panza returning to thee again after many dreary days, if not very rich, yet exceedingly well whipped. And see also thy illustrious son Don Quixote, who, though he returns conquered by another, yet remains a conqueror of himself, and that, as I have heard tell many time, is the greatest victory of all!«⁷

3 Wilkes 1999.

4 Se exempelvis Fishman 1997.

5 För en utläggning av dessa argument se bl.a. Antonovsky 1991, Harvey 1996 eller Wiking 2001.

6 En översiktlig läsning av idéhistorien skulle ge en klar insikt härom. Se exempelvis Nordin 1995.

7 Cervantes 1993. s154.

Jag har valt att inleda denna diskussion med ett citat från Cervantes berättelse om *Don Quixote*. De parafraserade raderna är tagna ur slutet av berättelsen, de återger den känsla som det en gång så äventyrslystna, hybrisfärgade och naiva paret nu genom livets erfarenheter och nycker internaliserat och upphöjt till norm. Numera ter sig det migrerande paret som ödmjuka, reflekterande och fulla av empati. Under sina äventyr och resor har de funnit att de inte är ensamma, de har funnit att jaget, självet, denna obe-segrade, hånskrattande, leende, fåktandes andre är dualismens och därmed även varats garant.

På något vis kan vi se hur Don Quixote och hans välvilliga vapendragare, Sancho Panza, presenterar en för vår samtid, inte allt för främmande tankegång. Att självet, skulle konstitueras i ett vakuum, oberoende av någon form av tradition, historia, omgivning eller kontext ter sig som en förhållandevis oreflekterad, naiv ståndpunkt. Inte desto mindre ägnas likväl även idag en obeveklig tankekraft och otaliga filosofiska diskussioner till att just placera självet. Placeringen tycks föregå på ett kontinuum mellan å ena sidan en ontologisk uppfattning av jaget och å andra sidan en konstruktivistisk disposition. I denna artikel kommer jag att utgå från en tredje ståndpunkt, vilken kan betraktas som ett eklektisk vägval mellan de två ytterligheterna, ontologi och konstruktion. Den kommande argumentationen utgör en introduktion till det *kommunikativa självet – ett varande tillstånd*.

Självbilden en form av identitet och självkänedom

Att försöka finna svar på frågan *vem är jag*, kanske är den lämpligaste definitionen av identitet. Men hur kan vi definiera något med en fråga? Är det vidare så enkelt att identitet går att översätta med en fråga om mig själv? För det första bör vi beakta att frågan, *vem är jag*, dels kan ställas till det frågande subjektet själv, men även till något externaliserat subjekt eller objekt. Dvs. jag kan fråga någon av mina vänner, en »högre makt« eller så kan jag helt enkelt välja att ställa denna fråga till mig själv. Beroende på vem frågan riktar sig till kommer dess svar att vara annorlunda. Detta gör att det möjligen är en opassande fråga att bruka som en definition. Dock vill jag uppehålla mig vid densamma ett tag till.

När frågan ställs till agenten själv, den frågande, bör vi betrakta den som en existentiell fråga. Den frågande vill söka ett svar på människans ontologiska status. Agenten vill finna anledning i lika stor utsträckning som begreppslig relevans åt sin existens. Han/hon vill finna ett svar på varför hon/han finns samtidigt som han/hon vill finna svar på varför detta som finns är det, som det är. Samma existentiella karaktär skulle den kollektiva frågan *vem är vi* inneha, dock ställd till mer än en agent. Om vi å andra sidan vänder oss till det andra ledet, dvs. frågan om betraktelsen av agen-

ten. Subjektets relation till omgivningen. Här efterfrågas dels en registrering av att jag är, men även en reaktion på vad jag är i relation till omgivningen.

Hur skall vi då bemöta dessa två, olika, frågor som uttrycks i en och samma fråga? Är det så att de är helt avskilda? Antingen skulle vi då kunna definieras utifrån oss själva eller så definieras vi av någon annan. I det förra fallet tycks inte miljön spela någon roll, jag är den jag är därför att jag är – jag tänker därför är jag – punkt slut. I den senare tycks individen försvinna, jag är den jag är för samhället gjort mig så – individen är en funktion av den sociala strukturen. Ingen av dessa ståndpunkter var för sig ter sig plausibla. Snarare har vi vant oss vid att betrakta människan som en produkt av »arv och miljö«, dvs. i en dialektik mellan aktör och struktur, mellan individ och samhälle formars vår identitet, den vi är.⁸

Jag vill i detta sammanhang utveckla förståelsen av *självbilden* något. Med termen självbild åsyftas här den uppfattning individen har om sig själv. I denna komplexa uppfattning ingår föreställningar kring de sociala roller vi fyller i olika situationer i livet (såsom student, far/mor, ledare, etc.), det återfinns även uppfattningar kring de attribut och personliga kvaliteter vi tillskriver oss själva (såsom blyga, framåt, klumpiga, snabba etc.).⁹

Dessa komplexa relationer som tillsammans konstituerar självbilden är ett resultat av både social interaktion och individuell introspektion, som föregår på ett kontinuerligt spektrum över tid och rum. Det finns flertalet försök att i mer precisa scheman definiera och katalogisera den ovan beskrivna processen¹⁰. Jag ser dock ingen anledning till att reproducera denna redan omtvistade exercis, vars huvudsyfte kommit att fokusera på att positionera självet mellan ontologi och konstruktion. En dylik polarisering tjänar inget uttalat syfte i denna artikel, där målet är att fundera över *självbildens kommunikation*.

Denna kommunikativa fokusering medför att jag i det kommande lägger stor vikt vid den enskildes position i, och relation till samhället. Hur påverkas den enskildes självbild av diverse praktiker i dess omgivning? Vilken betydelse har det mediala samtalet för den enskildes självbild?

Mitt resonemang implicerar vidare att den omtalade distinktionen ovan avseende en existentiell och en funktionell förståelse av självet, i min argumentation är interrelaterade. När jag talade kring identitet, var avsikten att belysa den interaktionistiska dimensionen av självbilden, där den sociala positionen och relationen till andra aktörer är avgörande. Samtidigt äger dock självbilden en existentiell dimension i det att frågan *vem jag är* alltid ställs i ljuset av *var jag är* och *när jag är*. För att parafrasera kulturgeogra-

---

8 För en utveckling se exempelvis Mead 1973, Berger & Luckmann 1991, Asplund 1987, Connolly 1991, Goffman 1998, m.fl.

9 Se exempelvis Fiske & Taylor 1991 s180f.

10 Ibid.

fen Torsten Hägerstrand – Vi kan aldrig bortse från att människan befinnen sig i ett timpligt och rumsligt tillstånd¹¹. Uttryckt mer emotivt – För att kunna älska en annan kanske vi först måste älska oss själv.

Innan jag leder in era tankar på den explicit kommunikativa aspekten, finner jag det lämpligt att placera denna diskussion i ett aktuellt psykologiskt sammanhang, där det framgår i vilken utsträckning denna diskussion äger ett relevant perspektiv. Låt oss således inleda med att fråga oss huruvida det är lämpligt, ja rent av önskvärt, och i så fall varför det är relevant, att föra denna diskussion kring självet position och ontologi.

Socialpsykologisk intervention i det sen-moderna samhället

I artikeln, *Psykotera pins kulturelle grund*, argumenterar Carsten R. Jørgensen för en nyanserad hållning till psykologins kulturella bundenhet. Hans resonemang bygger på en förtjänstfull analys av de historiska, och ideologiska, fundament som utgör grunden för varje tidsepoks »myter« kring det mänskliga psyket. Med denna utgångspunkt vill författaren belysa det faktum att varje epok (främst med avseende på produktionsförhållanden) påverkar dels, den enskildes psykologiska funktioner och relationer, och dels de teorier som konstrueras kring normal psykologisk funktion och relation.¹²

Jørgensen visar med klarhet på det behov även den psykologiska interventionen och preventionen har av att vara i »takt« med sin samtid. Det vore barockt attoreflekterat applicera teorier och metoder, utvecklade under diametralt skilda samhällsformer, i dagens kliniska verksamheter. Ett dylikt förförande innebär inte bara en våldtäckt på den enskildes erfarenheter och därmed en dehumaniserande praktik, utan även ett förnekande av omvärldens realitet. Därmed inte sagt att det mycket väl kan finnas lärdomar och erfarenheter i det förflutna, värda att uppmärksamma och begrunda även idag. Dock måste dessa betraktas i ljuset av dagens situation. Även om dessa synpunkter kan tyckas banala och i viss utsträckning axiomatiska, vill jag bedyra behovet av att ständigt reflektera över dem, och inte hänföras av enkelheten i att enbart utgå från pre-existerande kategorier i vår förståelse av den enskildes psyke.

Detta egalitära förhållningssätt är något som uppmärksammas mycket inom s.k. ekologisk psykologi¹³ och kanske främst community psykologi¹⁴. Kortfattat utgår dessa inriktningar från ett perspektiv där man betraktar den enskilde som placerad i ett sammanhang. Detta innebär att både erfarenhet

---

11 Hägerstrand 1991

12 Jørgensen 2001

13 Harvey 1996

14 Berliner 2001

och självbild är beroende av sammanhanget detta sker eller skapas i. Det finns således en tydlig dialektik mellan individ – kontext – händelse.¹⁵

Det är i detta konstanta flöde som självbilden tar form, omformas och deformeras. *Hur, när och varför* denna process tar sig olika uttryck samt även ger upphov till patologiska tillstånd, är enligt mig en av grundpelarna i den psykologiska teorin (förståelsen).

Om vi utgår från ett ekologiskt psykologiskt perspektiv ter dig sig väsentligt att fundera över vad som inträffar, psykosocialt, när miljön i vilken individen verkar förändras drastiskt eller delvis. När de personer som befolkar huset (o'ikos) och de strukturer som bär upp huset förändras bör rimligen även kunskapen (logos) vi producerar om huset och dess invånare, förändras. Det ekologiska perspektivet innebär att den psykologiska kunskapen även hämtar sitt vetande från de relationer den enskilde har till tid och rum. Denna humanekologiska hållning förutsätter att de redskap vi använder i insamlandet av denna kunskap är känsliga för en rad olika faktorer, såsom diskursiva representationer, sociopolitiska förhållanden, enskilda livsberättelser (narrationer), gruppassociationer/sociometri (community)¹⁶. Dessa tillsynes disparata nivåer av det mänskliga varat i rum och tid, utgör alla en del av självet, dvs det tillstånd av kommunikation mellan de olika nivåerna när den enskilde blir varse sin egen position i ekologin.

I en samtid som allt mer kännetecknas av internationell migration, där människor från diametralt skilda bakgrunder och erfarenheter likväl som människor från likartade förhållanden möts och umgås i allt större utsträckning, är det, om möjligt, än mer väsentligt att vi funderar över självbildens disposition¹⁷. Individens rörelse i rummet innebär stora sociala och psykologiska implikationer. Implikationer som dels berör den mobile individen/gruppen, men i lika hög grad den immobile individen/gruppen¹⁸. När vi dessutom är varse de konflikter, av olika art och omfattning, som nödgår vissa av oss att lämna, tillfälligt eller permanent, vår ursprungliga, valda, bosättning, ter det sig än mer akut att fundera över den psykologiska dimensionen av migration.

Att med våld eller p.g.a. risken för våld tvingas på flykt medför tillsynes oanade konsekvenser, främst men inte bara för de direkt drabbade och ut-

---

15 Harvey 1996

16 Hornborg 1999, har exempelvis fört vida diskussioner kring det humanekologiska perspektivet.

17 För en närmare granskning av mobilitetsfrekvenser alternativt migrationsvågornas frekvens, se exempelvis Castles & Miller 1993, Hammar m.fl. 1999.

18 I studier bedrivna av sociologer inom migrationsfältet är det tydligt hur både immigrant och mottagarland påverkas av mobiliteten. Se exempelvis, Diken 1995, Gilroy 1993 samt väldigt tydligt i Clifford 1997. För en likartad betydelse med avseende på Genusrelationers påverkan av mobiliteten se Anthias & Lazaridi 2000.

satta, utan för oss alla¹⁹. Dessa (post)traumatiska konsekvenser tillsammans med de sociala och psykologiska effekter en »frivillig« migration medför, utgör utgångspunkten för den följande diskussionen.

I samband med en konferens kring temat *kulturell psykiatri* i Rinkeby 18-20 oktober 1995, presenteras ett antal nyanserade perspektiv på psykiatrisk terapi, av framförallt den engelske antropologen/psykiatrikern Roland Littlewood. I likhet med Jørgensen har Littlewood valt att fundera över kontextualiseringens effekter på traditionell psykiatri. Han gör i sina tre anförande på konferensen ett samtidigt avstamp i antropologi och psykologi/terapi. Genom denna tvärvetenskapliga hållning lyckas Littlewood med det flertalet andra tidigare blundat för, nämligen att se terapin i sitt sociala sammanhang²⁰. Det kan tyckas vara en banal anmärkning men inte desto mindre utgör denna hållning en förutsättning för att kunna bemöta de »nya« områden inom psykologin och samhällsvetenskapen överhuvud, som vi idag står inför.

För att markera sin utgångspunkt och klargöra vikten av ett tvärvetenskapligt (alternativt mångvetenskapligt) perspektiv, väljer Littlewood att föra ett provocativt, likväl belysande, resonemang i en av sina anförande. I anförandet, benämnt *Ethnocentrism and Psychiatry*, ifrågasätter Littlewood den förmodade fördomsfria hållningen »vi« som psykiatriker har gentemot patienter från exempelvis minoritets grupper.²¹ Eller med Littlewoods egna ord:

...within psychiatry there are particular patterns and forms of social control which are closely related to colonialism and racism, and that these persist in a situation where non-white migrants come to Europe. It is not just misdiagnosis because the doctor does not know the culture. It is misdiagnosis because our very concepts of race, of culture, of ethnicity, of psychiatric categories are themselves biased in some way...²²

Som vi kan konstatera i citatet ovan, försöker Littlewood fånga den politiska diskursen som även doktorer och patienter är en del av. Genom att »vi« inte tillmäter den skilda bakgrunden eller de skilda erfarenheterna någon »egen« bärkraft, kommer vi även att patologisera dessa erfarenheter. Dessutom krävs det av oss att vi ser de skilda bakgrunderna som varande i interaktion med det nuvarande samhället. Det återfinns ett dialektiskt förhållande mellan erfarenheter och pragmatiskt handlande, vilket i sig leder till nya erfarenheter och praktiker. Som exempel uttrycker Littlewood det;

19 Se exempelvis WHO's handbok Refugees and mental health 1996 se http://www.whomsa.org/it/bulletin_msa.html.

20 Se exempelvis Littlewood 1995a, b och c.

21 Littlewood 1995c, s36ff.

22 Ibid s38.

There are for instance, similarities at a very metaphorical level between the situation of being in the minority and having schizophrenia. The experience, for instance, that you yourself do not control what is happening, that somehow your experiences are made by some power external to yourself.²³

Förvisso bör vi komma ihåg att Littlewood här påpekar den metaforiska betydelsen, men inte desto mindre bör vi se allvarligt och seriöst på hans anförande. Det ger all anledning till eftertanke. Flertalet av de sk. postkoloniala teoretikerna har utifrån sina sociologiska likväl som statsvetenskapliga studier fokuserat på samma ting. Om vi exempelvis vänder oss till Paul Gilroy, engelsk sociolog, så har han under lång tid diskuterat den dubbla »medvetenhet« som det kan innebära att vara svart och britt²⁴. (Resonemanget skulle kunna vidgas för att även appliceras på andra minoritetsgrupper, dvs. invandrare och britt eller asiat och britt, etc.) Även om Gilroy inte gör några explicita psykologiska slutledningar, väljer han att betrakta det samhällseliga utanförskapet i analogi med det psykiska/subjektiva utanförskapet²⁵. Vi kan finna liknande tendenser hos exempelvis Franz Fanon, fransk psykoanalytiker och postkolonial teoretiker, skolad i Lacan's tradition²⁶ eller W.E.B. DuBois' banbrytande sociologiska undersökningar från mitten av 1800-talet.²⁷

I de resonemang som återfinns ovan, har jag försökt påvisa det behov som idag existerar (och alltid gör) över att omformulera och tänka om, dvs att hela tiden reflektera över samtidens implikationer på den enskildes självbild. Detta innebär även, som jag påtalat, att de metoder eller teorier som finns kring psyket och psykologiska funktioner, även de är i behov av en konstant översikt.

Utifrån det som sagts, står det klart att en förståelse av den enskildes självbild, utgör fundamentet för att kunna utföra såväl förebyggande (preventiva) som inbrytande (interventiva) åtgärder. I de fall som vi väljer att bortse från denna kommer vi enbart vara hänvisade till pre-existerande scheman och kategorier, vilka inte är i »takt« med individ, kontext eller händelse. Det är naturligtvis svårt, om inte när på omöjligt, att skapa sig en fullständig »bild« av den enskildes självbild, då denna är ytterst komplex och beroende av ett oändligt antal faktorer. Detta betyder inte att det skulle vara omöjligt att skapa sig en överskådlig »bild« genom att ta fasta på vissa, betydelsefulla, faktorer. Vilka dessa betydelsefulla faktorer är, varie-

---

23 Littlewood 1995c, s39.

24 Se exempelvis Gilroy 1991, 1993, 1994.

25 Ibid.

26 Se Fanon 1997.

27 Exempelvis DuBois 1996.

ra naturligtvis från person till person och från kontext till kontext, dock är de märkbara och möjliga att screena.²⁸

Genom att vara lyhörd och inventera den enskildes upplevelse framkommer ofta de ting som påtalar de eftersökta faktorerna. Således är det i vid mening tal om en traditionell form av terapi – att lyssna²⁹. Det är i nästa skede av insatsen som det krävs ett förnyat angreppssätt, vilket förvisso bör vara ett medvetet ställningstagande redan vid lyssnandet³⁰. Vid analys av den narrativa utsagan som framkom i samtalet/screeningen, bör denna ses i ljuset av individ-kontext-händelse. Jag återkommer till detta längre fram. Låt oss först övergå till att studera hur självbilden fungerar normerande och identifierande för den enskilde i relation till kontext och händelse.

Det förhandlande självet

Jag skulle vilja fortsätta på det spår som diskuterats tidigare, där självbilden formas i interaktion med omgivning och erfarenhet. Detta innebär att jag intar en position som i viss mån är att betrakta som konstruktivistisk. I grunden baseras mitt perspektiv utifrån en kunskapssociologisk teori där människan ses som en tolkande individ vars förståelse av verkligheten, likväl som sin omgivning är beroende av denna tolkning³¹. Vidare implicerar detta resonemang att tolkningen, själva akten, i sig bör bli föremål för en gedigen analys, för att kunna närma oss en förståelse av självet. Om det nu är så att den enskilde individen uppfattar sig själv, andra och sin fysiska omgivning utifrån en interpretationsprocess, bör rimligen denna process vara den avgörande faktorn i erfarenhetens konstitution.

Inom den kunskapssociologiska begreppsapparaten, använder man sig av termen internalisering som ett pregnant begrepp för att beskriva hur tolkningens ramar skapas och omskapas. Enkelt uttryckt är det tal om en process där den enskilde individen genom livet påverkas av diverse personer, institutioner och företeelser. Vissa av dessa äger större inflytande än andra, s.k. signifikanta andra. De internaliserade normerna och reglerna utgör fundamentet för den enskildes omvärldsuppfattning, de blir som ett raster genom vilket individen betraktar världen, och därmed sig själv. Emellertid bör vi inte betrakta detta raster som varande i ett statiskt tillstånd. Dess struktur är i ständig dialog (kommunikation) med dess objekt. Genom att nya erfarenheter görs och nya personer likväl som grupper korsar individens väg kommer detta raster att förändras.

---

28 *ibid*, Squire 2000.

29 Se exempelvis Griffin 1999 eller Lago 2000.

30 Här kan vi påminna oss traditionell metodologisk samtals forskning där den positionella karaktären på de ingående parterna i ett samtal äger stort inflytande på samtals utgång. Se exempelvis Kvale 1996, Lago 2000 eller May 1997.

31 Se exempelvis Berger & Luckmann 1991, eller Mead 1973, Giddens 1991.

Jag väljer att i detta sammanhang inte fördjupa diskussionen kring detta, utan vill fasthålla vid den väsentliga punkten, nämligen att även självet, förstått såsom den bild individen presenterar för sig själv eller den bild individen representerar av sig själv, är i ett kontinuerligt flux. Självet figurerar runt en bestämd kärna vars »natur« är att betrakta som ett resultat av upprepade praktiker. Det bör även uppmärksammas att självetvs båda sidor inte alltid är i överensstämmelse. Den presenterade bilden stämmer inte alltid med den representerade.³²

Detta resonemang går även att återfinna hos bl.a. socialpsykologen Erving Goffman och dennes dramaturgiska teorier i boken *Jaget och maskerna*.³³ Den dramaturgiska teorin utgår från att vi, människor, befinner oss på en scen där det gäller att (re)presentera sitt själv på ett fördelaktigt vis, eller ofördelaktigt, beroende på syftet/intentionen med akten³⁴. En viktig del av detta resonemang är att det finns bara ett visst antal masker till förfogande vid varje givna tillfälle, vilka vi kan betrakta som social roller. Således kommer det alltid att förekomma viss »feltolkning« av de betraktande, som i sin tur ger en felaktig respons i förhållande till intentionen hos den agerande. Maskerna, vilka således kan brista i akkuratess, tillhandahålls av de omgivande strukturerna och är även de ett resultat av tidigare skådespel. Tidigare aktörer har lämnat kvar sina redskap och symboler vilka står dagens aktörer fritt att använda. Dock kommer de aktuella aktörerna att fylla dem med delvis nytt innehåll då de inte används i exakt samma syfte/intention längre.³⁵

Låt oss fundera över en analogi i detta sammanhang, för att förtydliga och utvidga resonemanget. Om vi vänder oss till en av våra viktigaste kommunikationsformer; det verbala språket. I den mest elementära³⁶ förståelsen av språket kan vi betrakta det som en uppsättning av symboler vars betydelse ges av dess användning³⁷. Emellertid finns det allt som oftast en redan på förhand given betydelse av ett specifikt tecken eller en specifik symbol. Denna betydelse lär vi känna genom att någon eller något delger oss denna information. Genom att vi internaliserar det symboliska universum som blir presenterat för oss kommer vi även att använda dessa symboler när vi skall beskriva vad vi erfar. Detta betyder även att vi beskriver självet i samma termer, språket har således både en intern och extern funktion i detta avseende.³⁸

32 Fiske & Taylor 1991.

33 Goffman. 1998.

34 Ibid.

35 Ibid.

36 Jag förbehåller mig rätten att inte bemöta den semantiska diskussion som förs kring språkets essens i detta, då det handlar om en analogi.

37 Jag är väl medveten om denna pragmatiska och naiva stipulation men vill i detta sammanhang hålla fast vid en enkel utgångspunkt. Se vidare exempelvis Bourdieu 1997.

38 Se exempelvis Bourdieu 1992, 1993.

De kan även förekomma tillfälle då de symboler vi väljer, eller finner lämpliga, att använda för att beskriva något eller förmedla en erfarenhet inte betyder något för de/den som står som mottagare.

Eller så kan det vara så att de vi sänder motas som något annat. Detta kan föranleda att vi söker efter alternativa vis att kommunicera, då vi erfar att kommunikationen inte fungerar tillfredställande, eller så börjar vi laborera med de symboler som står till buds och förändrar dess struktur³⁹.

På samma vis är det med Goffmans masker på livets scen, ibland räcker de inte till eller så återfinns det en diskrepans mellan det avsedda och det sedda. Det som för oss är det väsentliga att poängtera i detta sammanhang är att det finns begränsningar i de kommunikativa redskapen som står till buds för en presentation likväl som en representation av självet. Vidare skall det uppmärksammas att dessa begränsningar är olika fördelade, med avseende på tillgång till, och legitimitet i att bruka, vissa former av redskap. Tillgången kan i linje med analogin ovan vara det lingvistiska kapitalet som man besitter, dvs hur väl behärskar en person språket. I det lingvistiska kapitalet ingår även förmågan att veta när och hur språket skall användas. Vidare kan legitimiteten ses som huruvida det är förenat med en viss social position att bruka ett visst språk. Detta betyder även att språket får olika funktioner beroende på vem som brukar det.⁴⁰

I denna sociala verklighet där självet kommunicerar med sin omgivning i syfte att konstituera sig själv, dvs presentera likväl som representera en självbild, uppstår tillsynes märkliga situationer där kommunikationen inte alltid fungerar tillfredställande. Då det hela tiden krävs en reflektion kring självbildens essens, i och med att det inte finns vis att säkerställa accuranssen, kommer den enskilde att förhandla sig fram för att approximera en balans mellan presentation och representation. I de fall denna reflexiva förhandling med de sociala aktörerna äger rum i ett asymmetrisk förhållande mellan sändare och mottagare, försvåras och till och med omöjliggörs en approximering. Att inte erbjudas en möjlighet att kommunicera sin självbild innebär även att man förnekas en möjlighet att reflektera över sitt själv. Dock bör vi komma ihåg att även en monolog är en kommunikation, där förvisso mottagare saknas eller där mottagaren är passiv.

Detta medför att en monologisk kommunikation av självet är beroende av imaginära föreställningar kring mottagaren i högre grad än vid en dialogisk situation.⁴¹

I detta skede torde det stå klart att självbilden, såsom jag valt att diskutera den, skapas, omskapas och upprätthålles i en fortgående kommunikation med (den sociala) omgivningen. I den mån denna kommunikation är att betrakta som en förhandling med omgivningen bör vi även uppmärksam-

---

39 Milroy & Milroy 1997.

40 Fishman 1997.

41 Blob 2001.

ma en politisk dimension. Därmed avses de differentierade maktstrukturer utifrån vilka det vardagliga samtalet formas (den politiska diskursen). Jag vill påpeka att bruket av *struktur* på inget vis skall föranleda en förvisning om att det är tal om statiska maktrelationer, snarare vill jag i Foucaults anda beskriva makten som flytande och i högsta grad föremål för variation.⁴²

I dessa differentierade maktstrukturer förekommer opportuna och inopportuna kommunikationer. Vissa grupper äger ingen legitimitet i det vardagliga samtalet, varpå deras kommunikation enbart kan föras i monolog. Andra grupper äger full legitimitet men kommer i deras kommunikation inte föra en dialog med den inopportuna gruppen, däremot kommer de att äga legitimitet till att stipulera de »andra«, tack vare ett tolkningsföreträde. Således har vi skapat ett asymmetriskt förhållande där grupp a definerar grupp b, utan att grupp b kommit till tals. Det enda vis som grupp b kan bli opportun, och därmed legitim, är genom att internalisera den definition som grupp a stipulerat. Om grupp b väljer att förbli i opposition kommer deras position vara inopportun och deras kommunikation i ständig monolog. Detsamma gäller även det omvända förhållandet, med den skillnaden att grupp a alltid förblir normalitet och därmed legitim.

Låt oss i det följande fundera över denna asymmetris implikationer på självbilden. Jag kommer i kommande stycke konkretisera diskussionen samtidigt som de tidigare delarna i artikeln vävs samman.

Politiska diskursers implikationer på självbilden.

I detta sammanhang skulle jag vilja exemplifiera resonemanget med de mekanismer som leder till en mobilisering av etnisk, kulturell, nationell eller möjligen religiös identitet. Således är min ambition att i någon mån fånga de konsekvenser en eventuell gruppassociation alternativt identifikation medför. Att jag väljer att kalla detta en politisk dimension beror helt enkelt på det faktum att jag vill finna de politiska, diskursiva, strukturer som medför en mobilisering eller dismobilisering av nämnda karaktär.

Ett belysande exempel kan vi erhålla genom att vända oss till medborgarskapsdebatten. Jag tänker här främst på de stater som fört en debatt kring förekomsten av mångkulturella samhällen och dessa samhällens påverkan på det traditionella medborgarskapet. Ett typiskt exempel är Kanada, sedan länge ett traditionellt immigrationsland där frågan om hur man inkorporerar de olika kulturerna på bästa möjliga vis länge legat i förgrunden för den politiska debatten⁴³. Denna debatt har allt som oftast behandlat frågan om politisk, demokratisk, delaktighet. Man ställer sig frågan

---

42 Foucault 1980, 1993.

43 Se exempelvis Kymlica 1998 eller för Svenska förhållandena enligt samma teori se Roth 1996.

hur den politiska agendan skall utformas för att inom ramen för den liberala staten kunna ge alla – kulturer och etniska, religiösa, etc – minoriteter lika tillgång till den demokratiska samhällsbyggnationen. Finns det något som vi skulle kunna benämna mångkulturellt medborgarskap, där det existerar differentierade skyldigheter/rättigheter beroende på vilken grupp man tillhör (eller sägs tillhöra)? Dessa och flertalet andra grundfrågor bemöts inom debatten.⁴⁴

Det föreligger en del problem med dessa liberala teorier, som är värda att diskutera lite närmare. Det stora problemet tycks vara; hur och på vilka premisser, skall vi definiera de ingående grupperna? När vi väl definierat dem, kommer det även vara frågan om förhållandevis stabila och rigida definitioner. Dessutom är och förblir dessa definitioner en stipulation utifrån det politiska etablissemangets diskurs. Vi bör således fråga oss om dessa gruppformationer äger en legitimitet hos den egna gruppen, eller är det möjligen bara en politisk formation utan subjektiva identifikations möjligheter? Och om detta skulle vara fallet, vilken betydelse har det för de ingående subjekten, individerna?

Om vi drar oss tillminnes den diskussion som Littlewood förde ovan beträffande terapeutens strukturella förförståelse, blir det tydligt att faran med politiska kategorier kan vara förödande. Å andra sidan skulle vi kunna hävda att dessa kategoriseringar eller formationer är nödvändiga för att kunna hävda och utöva sin politiska makt⁴⁵. Det är således en härfin balansgång mellan att å ena sidan mobilisera specifika grupperingar i syfte att möjliggöra identifikation och att å andra sidan hänföras till schabloniserade kategoriseringar i samma praktik. Här ligger således ett stort ansvar/krav på den enskilde, medborgaren, invånaren, professionella, politikern, osv.

Det kan nu vara aktuellt att påminna oss om de diskussioner som förts kring självbildens kommunikativa karaktär. Om det föregår en förhandling av självbildens presentation likväl som representation kommer denna äga rum innanför ramen för det politiska klimat som beskrivits ovan. Detta medför således att det enbart finns vissa opportuna redskap som står till en viss etnisk grupps förfogande. I linje med Goffmans argumentation kommer de masker som finns i garderoben bakom livets, allvarsamma, scen vara begränsade till sitt antal. Även om det går att göra sina egna masker kommer dessa bara att framstå som tomma, den enda dialogiska strategin som står till buds är den som föreskrivs av den diskursiva agendan. Dock kommer en monologisk strategi, där nya symboler tas i bruk, erbjuda ett alternativ. Detta alternativ kommer förmodligen inte fortgå under längre perioder, då den inte erbjuder en kontinuerlig interaktion mellan presentation och representation. Därmed kommer självbilden fragmenteras mer och

---

44 Kymlica 1998.

45 Exempelvis Soysal talar om olika former av politisk representation genom olika former av kanaler, Soysal 1994.

mer och slutligen enbart figurera som en introspektiv presentation av självet utan möjlighet till omvärldskommunikation. Individerna har i detta scenario cementerats i sitt sociala utanförskap, vad vi skulle kunna benämna som en form av asocialt eller sociopatiskt beteende.

Emellertid är det sällan som en ensam individ befinner sig i den ovan nämnda positionen, snarare är det ofta så att det handlar om större eller mindre grupper. På detta vis kan det uppstå möjliga kommunikationer och förhandlingar inom den egna gruppen, »communityn«.

Detta förbättrar dock inte den situation som existerar mellan majoritetsgruppen och minoritetsgruppen, i relation till det samhälle som minoritetsgruppen omges av kommer deras självbild vara stigmatiserad. Den enda självbild som äger legitimitet och som således är opportun för minoritetsgruppen att reproducera, är en *kategoriserad annan*.

Med kategoriserad annan skall förstås en schabloniserad representation av de individer som ingår i en specifik grupp, i de fall det är tal om etniska minoriteter kommer denna kategoriserade andre ofta representeras i form av kategorin *Invandrare*. Således kommer den enskildes självbild enbart vara opportun i de fall då den refererar till invandraren, något annat vore att tala i tungor.

Ett talande exempel på hur denna form av interaktion, semiotik, kan artikuleras är att studera hur ett bestämt geografiskt område »fylls« med vissa egenskaper vilka efterhand internaliseras av de som uppehåller sig i detta område. Etnologen och IMER-forskaren Per-Markku Ristilammi har i sin avhandling, *Rosengård och den svarta poesin*, påvisat hur ett offentligt samtal kring bostadsorten Rosengård i Malmö även format det vis varpå de boende i området blir betraktade och vidare hur de ser sig själva, självbild⁴⁶. En av avhandlingens största förtjänster är att den visar på hur det över tid skapats olika samtal kring rummet (Rosengård). I interaktion mellan förändrad boendestruktur, boendeideal och sociopolitiska strömningar, har den diskursiva representationen av Rosengård ändrat form och skepnad kontinuerligt. Detta har på ett tydligt vis påverkat självbild hos de boende i området, och kanske ännu viktigare, det har medverkat till att etablera självbilderna hos boende i andra områden i Malmö och annorstädes.⁴⁷

Vi kan även med fördel studera hur en politisk debatt kan influera de enskildas självbilder. Om vi exempelvis drar oss tillminnes den senaste tidens valkampanj som dragit genom det Danska samhället, kan det vara lärorikt att fundera över det samtal som figurerade här och vilka möjliga effekter detta kan tänkas få för vissa individers självbilder.

När en offentlig debatt av ett så utbrett slag som en valdebatt bedrivs i ett samhälle medför detta att det vardagliga samtalet färgas av debatten i större utsträckning än vid andra tillfällen. När denna debatt, med hjälp av

---

46 Ristilammi 1994.

47 Ibid.

de stora medierna i samhället, fokuseras på ett par enstaka ämnen, kommer dessa genomsyra, vad Goffman skulle ha benämnt, dagens skådespel.

Under de dagar som valkampanjen bedrevs kom detta skådespel allt mer att figurera kring ett tema och en grupp i samhället. Invandringen blev den allena rådande diskussionen. Det var sällan en dialog i bemärkelsen att de omdiskuterade individerna fick tillfälle att delta, snarare fördes det en högljudd monolog. Sakteliga började maskerna på scenen att omformas, de eventuella alternativa masker som fanns kvar för »invandraren« att tillgripa, togs bort och ersattes av »duplicerade« invandrarmasker. Agendan var satt, och även omsatt. En redan på förhand marginaliserad grupp förlorade ännu ett samtal, och den resulterande självbilden kan inget annat än främmande bli.

Epilog

Jag började min diskussion med att alludera till Milan Kunderas *Varats olidliga lätthet*, och finner det lämpligt att även avsluta här. Den förståelse av självet som jag presenterat i denna artikel är inte att förstå som essentiell, statisk entitet, snarare vill jag, vilket även var syfte med alluderingen till Kundera, att självet skall förstås som ett tillstånd. Självet skall således betraktas som ett kommunikativ tillstånd där den enskilde söker efter att bli *sedd* för att själv kunna *se*. Förstått som detta framstår även den interaktionistiska dimensionen tydligare, tillståndet skapas i ett ekologisk fält där alla ingående händelser/erfarenheter kommunicerar med den enskilde och vice versa. Även om denna kommunikation är monologisk.

Vad innebär då denna förståelse för det faktiska psykosociala arbetet? Kan vi utnyttja detta perspektiv i praktiska situationer? Det ges inte tillfälle att här och nu ge ett komplett svar på dessa frågor. Jag hoppas däremot att denna explorativa artikel kan ge upphov till ett förnyat angreppssätt av psykologiska frågor. Dock skulle jag vilja avsluta med en del praktiska synpunkter som kan vara behjälpliga vid utvecklandet av dylika metoder och strategier.

Jag skulle vilja påstå att ett av de viktigaste stegen vi, såsom individer och professionella, kan ta för att öka våra möjligheter till ett humant arbete, är att fundera över det egna självet. Vilken kommunikation för vi och varför? Det är inte alltid nödvändigt att ge sig iväg och fåktas med väderkvarnar för att besegra sig själv. Ett gott steg kan mycket väl vara att fundera över hur man presenterar och representerar sig själv, hur bygger man upp sin självbild? För att känna den andre måste jag även känna mig själv, vilket implicerar att självet skapas i interaktionen.

Att bedriva forskning kring problem och företeelser som uppstår vid, eller är en konsekvens av, kontakter mellan en minoritets- och majoritetsgrupp, är sedan länge ett utbrett företag inom såväl dansk som svensk

forskningstradition. Dock bör det uppmärksammas att denna forskning på ett förhållandevis »enfaldigt« vis förhållit sig till sitt studieobjekt enbart inom ramen för den aktuella forskningens vetenskapsområde. Denna, ur flertalet perspektiv, monologiska hållning till minoritetsgruppers relation till majoritetsgrupper, har föranlett ett fattig och svårbrukbart resultat av den nämnda forskningen. Genom att istället bedriva en forskning som för det *första* tar sin utgångspunkt i en tvärvetenskaplig kunskapsbas och som för det *andra* i sin ambition även är inriktad på ett implementeringssteg, torde leda till en nyanserad och dynamisk förståelse av de processer som marginaliserar/centraliserar, segregerar/integrerar samt ger upphov till såväl positiva som negativa självbilder hos individer inom vissa grupper i samhället. En dylik förståelse kommer vidare att underlätta det preventiva, psykosociala, hälsobefrämjandet i mångfaldens samhälle.

Syfte med denna artikel var främst att skapa en förnyad och fördjupad kunskap kring de processer som skapar och upprätthåller olika former av självbilder hos olika grupperingar i samhället, självbilder vars konsekvens ofta äger stort inflytande på psykosocialt välbefinnande och generell livskvalitet. Jag har påvisat den interaktionistiska dimensionen av självbilden, i det att denna skapas, omskapas och upprätthålles i ständig kommunikation med omgivningen, ekologin. *Självet är ett tillstånd av existentiell kommunikation i syfte att bli sedd och att se.*

REFERENSER

- ANTHIAS, F. & LAZARIDIS, G. (2000): »Introduction: Women on the move in southern Europe« i: Anthias, F & Lazaridis, G (red.): *Gender and migration in southern Europe*. Oxford, s. 1-14.
- ANTONOVSKY, A. (1991): *Hälsans mysterium*. Stockholm.
- ASPLUND, J. (1987): *Det sociala livets elementära former*. Göteborg.
- BERGER, P. & LUCKMANN, T. (1991): *The social construction of reality*. London.
- BERLINER, P. (2001): »Transkulturel psykologi – fra tvearkulturel psykologi til community psykologi« i: *Psyke & Logos*, no: 1, 2001. Copenhagen, s. 91-113.
- BLOB, M. (2001): *Hemma i världen (globen?)*. 20 p uppsats (D-uppsats) i IMER, Malmö högskola, Malmö.
- BOURDIEU, P. (1992): *The logic of practice*. Cambridge.
- BOURDIEU, P. (1993): *The field of cultural production*. Cambridge.
- BOURDIEU, P. (1997): *Language & Symbolic Power*. Cambridge.
- CASTLES, S. & MILLER, M.J. (1993): *The age of migration*. London.
- CERVANTES SAAVEDRA, M. DE (1993): *Don Quixote*. London.
- CLIFFORD, J. (1997): *Routes*. London.
- CONNOLLY, W.E. (1991): *Identity, difference: democratic negotiations of political paradox*. Ithaca.
- DIKEN, B. (1995): *Fra østtyrkiet til Vestdanmark*. Århus.
- DU BOIS, W.E.B. (1996): *The Philadelphia Negro: a social study*. Philadelphia.
- FANON, F. (1997): *Svart hud, vita masker*. Göteborg.
- FISHMAN, J.A. (1997): »The sociology of language« in: Coupland, N. & Jaworski A. (red.), *Sociolinguistics*. London. s. 25-30.

- FISKE, S.T. & TAYLOR, S.E. (1991): *Social Cognition*. Singapore.
- FOUCAULT, M. (1980): *Power/knowledge*. Brighton.
- FOUCAULT, M. (1993): *Diskursens ordning*. Stockholm.
- GIDDENS, A. (1991): *Modernity and self-identity*. Cambridge.
- GILROY, P. (1993): *The black Atlantic*. New York.
- GILROY, P. (1991): *There ain't no black in union jack*. Chicago.
- GILROY, P. (1994): *Small acts*. London.
- GOFFMAN, E. (1998): *Jaget och maskerna*. Kristianstad.
- GRIFFIN, C. (2000): »More than simply talk and text – Psychologists as cultural ethnographers« in: Squire, C. (ed.), *Culture in psychology*. London. s.17-30.
- HÄGERSTRAND, T. (1991): *Om tidens vidd och tingens ordning*. Stockholm.
- HAMMAR, T. (red.) (1997): *International migration, immobility and development*. Oxford.
- HARVEY, M.R. (1996): »An ecological view of psychological trauma and trauma recovery« in: *Journal of Traumatic stress*. Vol. 9, No 1.
- HORNBORG, A. (1999): *Miljöhistoria, humanekologi och ekologisk antropologi: skillnader och konvergenser*. Lund.
- JØRGENSEN, C.R. (2001): »Psykoterapiens kulturelle grund« in: *Psyke & Logos*, no: 1, 2001. Copenhagen. s. 390-412.
- KUNDERA, M. (1986): *Varats olidliga lätthet*. Stockholm.
- KVALE, S. (1996): *Interviews*. California.
- KYMLICKA, W. (1998): *Mångkulturellt medborgarskap*. Falun.
- LAGO, C. (2000): *Race, culture and counselling*. Buckingham.
- LITTLEWOOD, R. (1995a): »Cultural Psychiatry« i: Borgå, P. & Bäärnhielm, S. & Ekblad, S (red.), *Kulturell psykiatri- Föredrag från en konferens*, s.17-27. Spånga.
- LITTLEWOOD, R. (1995b): »Psychiatry and Anthropology« i: Borgå, P & Bäärnhielm, S & Ekblad, S. (red.), *Kulturell psykiatri- Föredrag från en konferens*. s.28-35. Spånga.
- LITTLEWOOD, R. (1995c): »Ethnocentrism and Psychiatry« i: Borgå, P & Bäärnhielm, S. & Ekblad, S. (red.), *Kulturell psykiatri- Föredrag från en konferens*. s. 36-44. Spånga.
- MAY, T. (1997): *Social research*. Buckingham.
- MEAD, G.H. (1973): *Mind, Self & Society*. Chicago.
- MILROY, J. & MILROY, L. (1997): »Network structure and Linguistic change« in: Coupland, N. & Jaworski A. (red.), *Sociolinguistics*. London.s. 199-211.
- NORDIN, S. (1995): *Filosofins Historia*. Lund.
- RISTILAMMI, P.-M. (1994): *Rosengård och den svarta poesin en studie av modern annorlundahet*. Stockholm.
- ROTH, H.I. (1996): *Mångfaldens gränser*. Smedjebacken.
- SOYSAL, Y.N. (1994): *Limits of citizenship*. Chicago.
- SQUIRE, C. (2000): »Reconfiguring psychology and culture – Introduction« in: Squire, C. (ed.), *Culture in psychology*. London. s.1-16.
- STRAWSON, G. (1999): »The self« in: Gallagher, A. & Shear J. (red.), *Models of the self*. Thorveton. s.1-22.
- WHO's handbook. (1996): *Refugees and mental health*: http://www.whomsa.org/it/bulletin_msa.html.
- WIKING, M. (2001): »Migration and Mental health« in: *Psyke & Logos*, no: 1, 2001. Copenhagen. s. 147-157.
- WILKES, K.V. (1999): »Know thyself« in: Gallagher, A. & Shear J. (red.), *Models of the self*. Thorveton. s.23-40.